

2019-06-29

Alftabonadernas proveniens

Av Bertil Daggfeldt

Rubriken kan synas motsägelsefull. Men om man betraktar dessa stora målade bonader från bl.a. 1500-talet i Hälsinglands museum i Hudiksvall, där de nu finns, så blir den berättigad. Bonaderna målades i huvudsak under Vasatid. Då fanns ännu inte de stora påkostade Hälsingegårdarna, som nu är Unescos världsarv. Inte heller fanns det någon trolig brukare och passande byggnad i Alfta för flertalet av dessa vägg- och takprydnader, som måste anses ha tillhört överklassens njutningsmedel.

Hur har de hamnat i trossbotten mellan våningarna i ett av de timrade bostadshusen på Hans Ersgården i kyrkbyn i Alfta? Där låg de för att hindra golvfyllningen av linavfall från att spridas ner till bottenvåningen. Och vilken var bonadernas senaste bruksort där de hade en dekorativ och/eller sedelärande funktion? Dessa frågor har ännu inte fått svar.

Textilfyndet i Alfta

Alftabonaderna väckte stor uppmärksamhet när de påträffades på sensommaren 1964. Man fann hoptråcklade delar av bonadsmålningar när man bröt upp ett golv, som var närmare 80 kvm. stort. Nordiska museets utsände, dåvarande intendenten Maj Nodermann, kom snabbt till fyndplatsen och kunde konstatera att de skamfilade och delvis råttätta linnedukarna var av konsthistoriskt värde. Henne väntade nu det stora och krävande arbetet att undersöka och tolka detta överraskande och betydande fynd.

Fyndet studerades, rengjordes och konserverades. Hälsinglands museum fick ett spännande tillskott. Fil.dr. Maj Nodermann har presenterat Alftabonaderna på 40 sidor i boken *Bonadsmålari i Norden. Från medeltid till Vasatid*, som kom ut 1997 och ingår i Nordiska museets handlingar med nr 125. Den recenseras i Rtg vol 81, nr.1, 1998 av Ingemar Svensson, Gävle.

Fyndet utgörs av:

Två medeltida våder med Adam och Eva
 En svit om Jesu födelse, död och uppståndelse
 Heliga tre konungar
 Jesu liknelse (daterad 1581)
 Drottning Esters historia
 Dygderna
 Luther vid riksvapnet
 Kungstapeterna (Erik XIV:s tid)
 Kasettaket med det engelska riksvapnet (fragment)

De tio bonaderna och fyra fragmenten anses vara från 1400-talet till början av 1600-talet. De är av varierande kvalitet. Somt bär kunglig prägel annat ger enklare associationer. De flesta motiven är av religiös natur. Frågan ställer sig och har ställts: varifrån kommer dessa målningar? Någon hävdar att de målats av hälsingar för hälsingar och påpekar att hälsingemålarna var efterfrågade för arbeten på Stockholms slott och kunde de måla där så kunde de måla i hälsingegårdarna (Lundell 2007:33-35).

Ahasverus på Alftabonaden ur "Esters historia".

Johan III. Maj Nodermann finner likheter med kung Ahasverus.

Maj Nodermann finner i några fall belägg för kunglig proveniens. En av bonaderna kräver en takhöjd, som överstiger fyra meter. En annan, som sannolikt visar Martin Luthers historia, har det svenska riksvapnet påmålat, så som det tedde sig på Erik XIV:s tid. En bonad med detta motiv, som handlar om Martin Luther, har enligt ett inventarium funnits på Åbo slott på 1560-talet. På en bonad som visar drottning Esters historia har kung Ahasverus drag av Johan III enligt Maj Nodermann. Inventariet från Åbo innefattar även detta motiv, "nr 37 Ett gammalt st:e med Hestrijdz historia". Slutligen föreställer en takmålning på väv ett kasettak eller bordshimmel, som inte heller hör hemma i en hälsingegård. Maj Nodermann ser de närmaste förebilderna till denna målning i Gripsholms och Kalmar slott och framförallt i brittiska slott. Ett hål, kanske för en armatur, är upptaget mitt i duken och runt hålet kan man ha fäst det engelska kungliga vapnet med deviserna *Dieu et mon droit* (Gud och min rätt) och *Honi soit qui mal y pense* (Skam den som tänker illa därom). Det är målat på en linnebit som tråcklats fast på takbonaden. Den har således tagits ner för förvaring. Författaren anser att denna bonad "knappast är utförd på svensk botten" och påminner bl.a. om hertig Johans besök hos drottning Elisabeth I av England. I Windsor Castle, St. George's Chapel, finns ett liknande kasettak, daterat 1483-1528, på målad väv. I mitten finns det engelska kungliga vapnet inom en cirkel.

Läsaren har sannolikt redan nu börjat fundera på att åtminstone en del av Alftabonaderna kanske har använts på Åbo slott. Hertig Johan, sedermera Johan III, residerade där från 1556. Under hans tid på slottet "inreddes en tapetkammare där man förvarade de textilier som hängdes i salarna endast vid festliga tillfällen" (Gardberg 1994:90).

Hösten 1559 inledde hertigen en lång vistelse i England som ombud för sin halvbror kung Erik XIV i dennes strävan att, av politiska skäl, få till stånd ett äktenskap med drottning Elisabeth. Johan överlämnade dyrbara friargåvor inköpta hos de bästa juvelerare i Antwerpen, dit han seglade med sin bark från London enkom för detta (Slottsarkivet). Att drottningen i sin tur överlämnade gåvor till den kunglige gästen ligger i sakens natur. En sådan kan ha varit bordshimlen med det kungliga vapnet fäst i mitten. För det svenska kungahuset var riksvapnet vid denna tid en synnerligen aktuell fråga och föremål för tvist med Danmark, en tvist som till sist kom att utlösa det nordiska sjuårskriget 1563-1570.

Flera av bonaderna kan således ha använts i Åbo slotts kungliga gemak. De övriga kan också ha sitt ursprung i Åbo. Slottet med tillhörande byggnader och mark utgjorde ett eget samhälle. Man har uppskattat antalet invånare till omkring 600 år 1565 (Wolke 2009:48). Där fanns nästan alla det dåtida samhällets övriga ståndspersoner som kan tänkas begagna målade bonader: hovet, ståthållaren, högre officerare, prästerskapet, juristerna och arrendatorn. Utrymme fanns för väggdekorationer i alla storlekar, motiv, kvaliteter och pris.

Dåvarande kungsgården Ulfsby vid Kumo älvs utlopp, dvs där Björneborg nu ligger, uppskattades mycket av Johan III, som bodde där ofta och länge med frilla och barn. När han gift sig med Katarina Jagellonica 1560 gav han gårdarna Växiö i Kangasala och Bengtilä i Birkala till frillan Katarina Hansdotter med vilken han hade tre barn. Hon bodde senare med sin nye man Klas Andersson Westgöte på Vik i Birkala nära Växiö och fick då för det nya hemmets inredning väggbonader och takdrätter av hertig Johan (Gardberg 1985:37). Det är belagt att Johan även skänkt bonader från Åbo slott till Ulfsby.

Även den äldre halvbrodern, Erik XIV, vistades på Åbo slott från juli 1570 till augusti 1571 med sin drottning Karin Månsdotter och tre barn, exkonungen som fånge.

Samtliga bonader i trossbotten på Hans Ersgården kan således ha kommit från Åbo slott. Spekulationer som att någon resande handlare i linnelump efterlämnat sitt lager i Alfta övertygar inte. Det skulle vara en alltför olönsam affärsverksamhet. Så hamnade också "lagret" i trossbotten och hade sannolikt inte inbringat mycket i reda penningar om eller när det sålts som linnelump.

Koppling till Alfta?

Fyndet är av allt att döma ett samlingsfynd. Det har forslats till Alfta i ett parti vid ett tillfälle. När, hur och varför vet vi inte med säkerhet. Ursprungsorten ger de funna bonaderna däremot besked om. De yngsta bonaderna har tillkommit under senare delen av 1500-talet eller tidigt 1600-tal.

Den enklaste och mest näraliggande förklaringen till att bonaderna hamnat i Alfta bör vara: *Krigen*. Under de tre senaste krigen, som utkämpats i Finland mellan Ryssland och Sverige, har Alfta kompani, Hälsinge regemente, deltagit. Kompaniet har periodvis helt eller delvis varit förlagt i Åbo. De tre krigen är Hattarnas krig 1742-43, Gustaf III:s ryska krig 1788-90 och kriget 1808-09, då Finland gick förlorat. Men även i fredstid har indelta soldater ur Hälsinge regemente varit kommenderade till befästningsarbeten i Finland. Åren 1751-54 arbetade över 600 man på befästningarna vid Sveaborg och Lovisa.

Det var emellertid först i samband med det sista av dessa krig som Finland upphörde att vara en del av det svenska riket. Dessförinnan är det svårt att tänka sig att svensk trupp skulle ta kungliga kulturföremål med sig hem eller begagna dem som tältbottnar eller hästtäckan.

1793 brann kyrkan, prästgården och kyrkbyn i Alfta. Efter den branden fanns det många nybyggen med behov av väv i botten av trossbotten. Om Alftabonaderna då varit tillgängliga hade de sannolikt fått göra tjänst. Det talar också för att bonaderna kom till Alfta med spillrorna av Alfta kompani först efter 1808-1809 års krig.

Det måste ha förelegat mycket svåra yttre omständigheter som nödvändiggjorde denna plundring. Sådana fanns också under reträtten och hemfärden hösten/vintern 1808-09.

Två bataljoner av Hälsinge regemente överskeppades från Grisslehamn till Kristinestad i Finland i slutet av augusti 1808. Truppen saknade kappor och vinterutrustning. Man hann delta i och förlora slaget vid Oravais den 14 september. Regementet var arrièregarde, dvs gick sist i den norrut längs kusten retirerande armén och med ryska förband i hasorna. Av en skrivelse från general Adlercreutz, daterad den 10 december, framkommer att såväl befäl som manskap tagit hästar och fordon från allmoge och gästgivare. Armén förde 6000 sjuka med sig runt Bottniska viken. Efter stora umbäranden nådde regementet den 9 februari övningsplatsen Mohed för avrustning och hemförlovning. Förlusterna i döda på grund av sjukdom var förkrossande. Hälsinge regemente förlorade 1380 man under 1808 och 1809 års fälttåg (Ström:238). Färre än en tredjedel av männen återsåg hembygden.

Man hade inte varit utrustad för vinterförhållanden. Rotarna hade i början av september skickat strumpor och skor. De nådde inte truppen förrän hela armén retirerat över Kemi älv (Ström:223). Periodvis fanns ingen proviant. Otröskad säd stöttes till gryn mjöl. Smittsamma sjukdomar hade krävt många gånger flera liv än striderna.

Hemfärden krävde hästar, kärror och slädar för transport av de sjuka, tält och annan utrustning. Hästtäckan ingick sedan 1500-talet i den reglemen-

terade utrustningen. Utan stall eller hästtäckan får varmkörda, löddriga hästar lätt lunginflammation och dör vid kallt väder. Vid behov använde man i krig vad som kunde uppbringas på orten. Den gamla och utrangerade Överhögadalsbonaden har t.ex. med stor sannolikhet gjort tjänst som hästtäckan under det nordiska sjuårskriget, delvis utkämpat i Härjedalen (Dagfeldt 2018). Den är gjord med snärjväv, ulltråd instucken i linnevarp. Alfta-bonaderna består av linneväv bemålad med vattenbaserad färg. Enligt en insänd rapport efter kriget 1808-09 har regementet rapporterat behållning och brister i reglementerad utrustning. "Över plan" har man haft 54 brukbara Linne Hästtäckan och 6 odugliga dito. Men det fanns också varmare hästtäckan av västgötaväv. Två reparable sådana nämns i en rapport från Alfta kompani daterad den 15 juni 1805.

Det förekom auktioner på utmönstrad materiel i militära förråd. Högstbjudande inom socknen övertog utrustningen. Nära granne till Alfta kompanis trossbod var Hans Ersgården, där bonaderna påträffades.

Åbo slott är ursprungligen uppfört omkring 1280 som fästning med ett strategiskt läge vid mynningen av Aura å. Det är naturligt att mark och byggnader vid slottet under krig tagits i bruk av militär trupp för förläggning och försvar. Åbo var en viktig svensk hamn. Efter tre förödande eldsvådor 1614, 1703 och 1711 användes huvudborgen som kronomagasin och länsfängelse. Någon byggnad har benämnts kasern. Fältet var således fritt för ett militärt utnyttjande. Före branden 1614, som bröt ut när den unge Gustaf II Adolf, som kronprins, besökte slottet, hade hans farbröder Erik och Johan under ibland dramatiska omständigheter levat där. Restaurering, ombyggnad och inredning hade ägnats stort intresse. Skickliga hantverkare och konstnärer hade tillkallats. Senrenässansen med italienska och även östliga drag hade därigenom nått Finland.

På slott och kungsgårdar är det noga med inventarierna. De förtecknas, vårdas och bevaras. Förvaringsplats avdelas i husgerådskammare och magasin. Inredningar förändras alltefter rådande stilideal men det som blivit omodernt bevaras länge. Någonstans, i något förråd, har man även på Åbo slott förvarat äldre och inaktuella målade bonader. Det har även funnits vävda tapeter i de kungliga gemaken. Kanske förstördes dessa vid eldsvådan 1614 eller flyttades när huvudborgen upphörde att vara kunglig bostad. Redan dessförinnan hade Klubbekriget 1596-97 ägt rum. Det var ett bondeuppror som underblåstes av hertig Karl som ett led i maktkampen mellan hertigen och Sigismund. Åbo slott intogs av den protestantiske hertigens styrkor. Katolska motiv förpassades kanske till magasin.

Slutsats

Flera faktorer talar för att bonaderna samlats till Alfta som en följd av vårt senaste krig i Finland. Bonaderna och fragmenten har hållits samlade under arméns mödosamma återtåg för den händelse att de skulle behövas i bruk. I Alfta förvarades de under tak, kanske i kompaniets trossbod. Senare, 1827, träcklades de ihop till att täcka trossbotten mellan våningar i det under tillbyggnad varande huset på Hans Ersgården.

Man kan tänka sig flera händelseförlopp som lett till att bonaderna från Åbo hamnade i Alfta. Alfta kompani bör dock under alla förhållanden ha spelat en avgörande roll för slutdestinationen. Senast när innebörden av freden i Fredrikshamn, den 17 september 1809, blev känd stod det klart att svensk egendom i Finland skulle falla i ryska händer. Det vore t.ex. inte naturligt om en militär chef på plats försökte undanföra kulturföremål med kunglig proveniens när hans förband utrymde Åbo. Men det var ryska trupper som var förlagda i Åbo när Alfta kompani landsteg i Kristinestad tjugo mil norr därom. Under de fem månader som strider och marscher i oordnade former och med tusentals sjuka pågått kunde bonaderna dock ha bytt

ägare flera gånger. Ursprungsorten kan ha varit Åbo, någon av kungsgårdarna eller någon av de gårdar som Katarina Hansdotter ägt.

Enskilda soldater kunde knappast på eget initiativ, utan order, lägga skrymmande last på trosskärrorna. De krigströtta soldaterna hade hellre åkt själva. Kompanichef var 1806 – 1812 Fredrik Vilhelm Fahnehjelm. Han hade som 17-årig fänrik deltagit i kriget 1789. En vacker teckning "Utsigt af Affairen wid Kajpias 18:de Julii 1789" är enligt påskrift utförd av honom (Bocken 1952). Han hade som yngling varit page hos hertiginnan Hedvig Elisabet Charlotta och kan antas ha varit intresserad av konst och kungliga miljöer.

Hur och när transporten av Alftafyndet genomförts kan dock inte bevisas. Min avsikt är att i första hand visa Alftabonadernas proveniens och föreslå Alfta kompani, Hälsinge regemente, som ansvarigt för transporten av dem till Alfta ifrån den förlorade rikshalvan Finland.

Bonaderna finns nu i Hälsinglands museum i Hudiksvall. De förvaras i ett låst klimatanpassat rum. Vill man se dem bör man ringa museet och beställa tid för öppning. Den bonad som kräver fyra meter takhöjd är magasinerad och visas inte.

Om den slutsats som här presenterats vinner tilltro bör en diskussion kunna föras huruvida bonaderna skall återlämnas till Åbo slott. De torde komma bättre till sin rätt i slottsmiljön, varifrån de en gång kommit och som nu varsamt restaurerats. En proveniens bör tillföra Alftafyndet ytterligare kulturvärde och historia.

Summary

The provenance of the Alfta hangings

In 1964, when breaking up a floor in an old house, painted hangings were found in the double flooring. That happened in the Swedish parish Alfta in Hans Ersgården in Hälsingland. Maj Nodermann, The Nordic Museum in Stockholm, investigated the find, which was in a rather bad condition and in need of conservation. There were several paintings sewn together to fit the floor and to prevent the filling from falling down to the next floor.

The hangings motives and in one case size points to Åbo castel in Finland. All of them have probably been brought to Alfta from Finland at one occasion. The author proposes that the surviving part of the Alfta company of the regiment of Hälsingland transported them home during the terrific retreat around the Gulf of Bothnia in winter 1808-09.

Referenser:

Krigsarkivet, Hälsinge regemente. Militäravdelningen. Förslag och rapporter B5, 1808-1815.

Slottsarkivet. Handlingar och räkenskaper avseende resor. Vol.1 1544-1569.

Litteratur:

Daggfeldt, Bertil 2011: Överhagdalsbonaden – ett hästtäck från Ångermanland? I Oknytt 3-4 2011. Johan Nordlander-sällskapets tidskrift.

Ericson Wolke, Lars 2009: Sådan fader, sådan son? Förvaltningen av de kungliga arv och egetgodsen i Finland under Gustav Vasa och hertig Johan, 1531-1563 pp.35-52. I: Lundström, Bo (red.) och Gussarsson Wijk, Maria (red.): *Den cyklade humanisten : historiker, arkivman, stockholmare : en vänbok till Ulf Söderberg*. Krigsarkivet -- Meddelanden från Krigsarkivet, Nr 30.

Gardberg, Carl Jakob 1985: *Tre Katarinor på Åbo slott*.

Gardberg, Carl Jakob 1994: Recension av Inga-Britt Wollin: *Stugukläder. Rumsklädsel under tidig Vasatid*. Diss. Nordiska museets handlingar 113. Stockholm 1993. I: Lusthusporten s.89. RIG- Kulturhistorisk tidskrift, vol. 77 ,nr.3, 1994.

Lundell, Jan 2007: Medeltid i Hälsingland. H. 4, Hälsingemålare och andra hantverkare i Hälsingland under medeltid och vasatid. Hälsinglands museum. Hudiksvall 2007.

Nilsson, Gert Red. *Bocken*. Medlemsblad för Hälsinge Regementes kamratförening. Gävle 1952.

Nodermann, Maj 1997: *Bonadsmåleri i Norden*. Från medeltid till Vasatid. Nordiska Museets Handlingar 125. Uddevalla.

Ström, Carl Petter 1828: *Utkast till Helsinglands och Helsing Kongl. Regementes krigs-historia*. Stockholm .

Sveriges krig åren 1808-1809